

Mihaela-Oana GOGOȘEANU | Un mozaic biografic.
(Universitatea de Vest | Trilogia brâncușiană
din Timișoara)

Abstract (A biographical mosaic. The Brancusian trilogy) Constantin Brancusi is undoubtedly one of the most prominent figures in the current Romanian cultural landscape, as evidenced by the success of recent exhibitions in Timișoara and Bucharest. Consequently, numerous cultural products, ranging from democratising podcasts to the catalogue "Brancusi: Romanian Sources and Universal Perspectives", have been dedicated to the sculptor. The interest in Brancusi's personality is not a recent phenomenon. Indeed, intellectuals of the last century have also been preoccupied with the sculptor. Among them was Petre Pandrea, the author of a trilogy on Brancusi. This monographic study examines the *aesthetics, ethics, philosophy, biology, and sociology* of the "Saint of Montparnasse", while creating an atypical, mosaic-like biography based mainly on memoirs. This research project was initiated by a personal interest in the subject matter, but also by a general interest in the biographical method. The objective is to provide a detailed analysis of Pandrea's volumes dedicated to Constantin Brancusi, with the aim of exposing the way Pandrea constructs his biographical outlook. Following a qualitative approach, the paper presents Pandrea's study in a critical manner and aims to answer three key research questions: (1) What kind of sources does the author rely on in (re)constructing his biography?; (2) To what extent is a link created between man and artistic creation?; and (3) In what way does Petre Pandrea's biographical approach differ from other biographies of Brancusi? The research undertaken will therefore describe the principles and techniques used by Pandrea in his biographical approach to Brancusi.

Keywords: *art, biography, Constantin Brâncuși, memoirs, Petre Pandrea.*

Rezumat: Constantin Brâncuși este cu siguranță una dintre figurile care a ocupat un loc central în peisajul cultural românesc actual, grație succesului recentelor expoziții de la Timișoara și București. Astfel, numeroase produse culturale, de la podcasturile cu scop de democratizare la catalogul *Brâncuși: Surse românești și perspective universale*, i-au fost dedicate sculptorului. Interesul pentru personalitatea lui Brâncuși nu este însă de dată recentă, intelectualii secolului trecut fiind de asemenea preocupați de figura artistului. Printre aceștia, s-a numărat și Petre Pandrea, autor al unei trilogii brâncușiene, un studiu monografic în care autorul își propune să studieze *estetica, etica, filosofia, biologia și sociologia* „Sfântului din Montparnasse”, realizând, totodată, o biografie atipică, de tip mozaic, bazată, în principal, pe memorialistică. Pornind de la interesul personal pentru acest studiu, dar și de la interesul general pentru metoda biografică, cercetarea de față își propune să ofere o analiză detaliată a volumelor lui Pandrea dedicate lui Constantin Brâncuși, în vederea unei expuneri a manierei în care Pandrea își construiește investigația biografică. Urmând un demers de tip calitativ, lucrarea prezintă critic studiul lui Pandrea, în încercarea de a răspunde la următoarele întrebări: (1) Pe ce fel de surse se bazează autorul în (re)construirea biografiei?; (2) În ce măsură este creată o legătură între om și creație artistică?; și (3) În ce fel abordarea biografică a lui Petre Pandrea se diferențiază de alte biografii ale lui Brâncuși? Cercetarea întreprinsă va descrie, așadar, principiile și tehnicile folosite de Pandrea în demersul biografic dedicat lui Brâncuși.

Cuvinte-cheie: *artă, biografie, Constantin Brâncuși, memorii, Petre Pandrea.*

Introducere

Constantin Brâncuși a fost cu siguranță unul dintre cele mai vehiculate nume în spațiul cultural al anului 2023, datorită expozițiilor care au avut loc la Timișoara și, ulterior, la București, cu un succes răsunător în rândurile publicului larg. Reînvierea interesului pentru viața și opera lui Brâncuși nu a fost însă o surpriză, multiple produse culturale (podcasturi, reportaje, publicații) avându-l în centru pe celebrul sculptor român, fapt care a contribuit la readucerea în atenție a personalității acestuia.

Revenirea în actualitate a temei redeschide totodată și cercetările asupra perspectivelor anterioare referitoare la studiile dedicate lui Brâncuși, între care se regăsește și contribuția lui Petre Pandrea, un intelectual de marcă al secolului trecut, o personalitate controversată, cunoscut în spațiul literar pentru volumele sale de memorii. Acesta îi dedică lui Brâncuși, pe care l-ar fi întâlnit de mai multe ori în perioada dintre cele două războaie, o trilogie prin care abordează numeroase fațete ale personalității sculptorului, precum *estetica*, *etica*, *filosofia*, *biologia* sau *sociologia*, cu scopul de a-i (re)compune parcursul biografic, dar și de a realiza o exegeză a creației sale. Cu nimic specială la o primă vedere, ineditul trilogiei constă, pe de-o parte, în geneza acesteia, care pune în lumină personalitatea expansivă, patetică a autorului său. Ea s-ar fi scris, astfel, asemenea altor scrieri pandriste, mai întâi între zidurile umede ale Penitenciarului Aiud, la nivel mental, urmând a fi pusă pe hârtie abia după eliberarea acestuia în anii '60 și supusă unei aspre cenzuri, care nu a permis publicarea ei integrală decât după căderea regimului comunist. Pe de altă parte, originalitatea demersului constă într-una din principalele metode utilizate, *rememorarea*, căci, spre deosebire de alte biografii, axate pe studiul documentar, studiul pandrist se bazează pe memorii, după cum se precizează încă din incipitul lucrării, unde Pandrea își declară intențiile:

„Voi scrie <memorii>, amintiri fragmentare și mozaicate despre un om mare pe care l-am frecventat deseori. Voi scrie cu deformările profesionale ale juristului și memorialistului melancolic.” (Pandrea 2009, 17).

În consecință, studiul asupra lui Brâncuși realizat de Pandrea reprezintă o sinteză a două *specii* ale genului biografic: memorialistica și biografia, infuzând cu și mai multe variabile un demers al cărui caracter științific era deja pus la îndoială atât în spațiul criticii literare, prin declararea *morții autorului*, cât și în domeniul sociologiei, unde limitarea epistemologică a metodei reprezintă în continuare o problemă. Nu întâmplător, în contextul narațiunii cu caracter (auto)biografic, Pierre Bourdieu precizează, în *The biographical illusion*, că munca istoricului și cea a romancierului devin greu de diferențiat (Bourdieu 2017, 210), iar, în aceeași linie, Alice Kessler-Harris consideră „biografia [...] mai apropiată de ficțiune decât de istorie”¹ (Kessler-Harris 2009, 625), fără însă a-i anula valoarea documentară, pe care o găsește în

¹ Traducerea mea. În original: “Biography [...] is closer to fiction than to history.”.

capacitatea istoriei individuale de a reflecta anumite „processe culturale, sociale și chiar politice”¹ ale vremii (Kessler-Harris 2009, 626).

Ne propunem, așadar, să identificăm aceste variabile, descriind și analizând totodată principiile și tehnicile utilizate de către Petre Pandrea în realizarea trilogiei brâncușiene.

Frontiere instabile: Biografie – Memorii

Delimitând *genurile biograficului*, Eugen Simion trasează în volumul dedicat analizei acestora principalele caracteristici ale celor două tipuri de scriere.

Biografia se axează astfel pe reconstituirea vieții unui individ, într-o manieră narativizată, care a creat o oarecare reticență referitoare la caracterul epistemic al scrierii. Bazată pe două tipuri de surse: primare (datele autobiografice obținute de către cercetător prin interacțiuni directe cu subiectul cercetat) și secundare (mărturiile, corespondența, fotografiile, articolele de presă, documentele oficiale etc.) (Ferrarotti 2003, 62), biografia rămâne un gen situat la granița dintre real și ficțional, dintre textul nonliterar și cel literar, trecerea într-o categorie sau în alta privând scrierea biografică fie de ceea ce o duce dincolo de a fi „o înșiruire de date seci” (Simion 2008, 203), fie de relevanța documentară. Acest „epicism interior” (Ionescu *apud* Simion 2008, 203) devine dezirabil datorită statutului biografiei, care, spre deosebire de alte genuri ale biograficului, este fără îndoială scrisă cu intenția de a fi citită.

De cealaltă parte, memoriile presupun încheierea, de către autorul acestora, a două pacte foarte importante. Primul, „un pact autobiografic” (Simion 2008, 21), are în vedere sinceritatea cu care se presupune că memorialistul ar trebui să își nareze parcursul propriu. Ce de-al doilea, „un pact istoric” (Simion 2008, 21), se referă atât la participarea naratorului la istorie, devenind un reprezentant al unei perioade sau al unei categorii socio-umane, cât și la „libertatea de a povesti istoria din punctul său de vedere” (Simion 2008, 21), care îl pune pe narator în postura de a reprezenta istoria, de a o portretiza în calitate de martor. Însă nu vorbim despre un martor detașat, ci de unul implicat, poziționat în centrul istoriei narate. În consecință, el nu va ezita să descrie istoria în favoarea sa. Acesta este însă doar unul dintre motivele pentru care contururile sunt imperfecte, căci, pe tot parcursul relatării, cel care povestește se confruntă cu dificultatea de a reconstitui un timp trecut, revolut (v. Simion 2008, 28), proces în care incontrollabilul joc dintre memorie și uitare are un impact semnificativ. Ca un „dublu martor” (Simion 2008, 18), memorialistul este, astfel, narator, autor și personaj al unei narațiuni testimoniale, a cărei valoare de adevăr este pusă, ca în cazul oricărei narațiuni, sub semnul probabilității.

Așadar, prin comparație, punctul comun al memorialisticii cu biografia este reprezentat de ideea de reconstituire, de reconstrucție a unei identități individuale și, prin extensie, a unei istorii la care respectivul individ este atât participant, cât și martor. Ceea ce le diferențiază este perspectiva din care faptele sunt relatate și atribuirea

¹ Traducerea mea. În original: “cultural and social and even political processes”.

instanțelor narative, care fac ca biografia să fie, cel puțin la o primă vedere, o scriere *mai obiectivă* și care presupune metode și mijloace de realizare mai apropiate de cele ale unui demers științific (interviul, ancheta documentară).

Distincția este importantă în contextul receptării studiului lui Pandrea, deoarece în *Trilogia brâncușiană*, cele două *specii* ale *genului biografic* sunt îmbinate. Biografia critică a sculptorului român este realizată așadar pe baza mărturiilor și analizelor autorului, a unor amintiri personale ale acestuia, devenind un *personaj* în istoria lui Brâncuși.

O autobiografie indirectă?

Astfel, Petre Pandrea dedică numeroase rânduri propriei personalități, rememorând nu doar dialogurile sale cu Brâncuși, ci și etape ale propriei vieți. De pildă, propunându-și să discute *gândirea, filosofia, etica și estetica la Constantin Brâncuși*, Pandrea începe cu un autoportret în care își schițează cu nostalgie parcursul profesional, întorcându-se în timp până în punctul în care acesta ar fi devenit pentru o perioadă „cirac de boemă al sculptorului oltean” (Pandrea 2010a, 147). Această etapă a vieții lui Pandrea nu este însă confirmată și de documentele vremii. Conform Doinei Lemny, mandarinul valah nu ar fi fost niciodată un apropiat al lui Brâncuși, neexistând o corespondență între cei doi și nici o dovadă care să confirme că avocatul ar fi fost vreodată la atelier (Lemny 2023¹). Pandrea susține însă că, înainte de a-i fi confiscate în 1948, ar fi avut nu mai puțin de 40 de scrisori primite de la Constantin Brâncuși (Pandrea 2010a, 236). Acestea nu au fost însă recuperate până la momentul publicării ultimei ediții a *Pravilei de la Craiova* (Pandrea 2010a, 236), astfel că singura atestare a relației dintre biograf și obiectul biografiei este mărturia celui dintâi, care l-ar fi întâlnit de cinci ori pe sculptor, în 1928, 1933, 1937, 1938 și 1939 (Pandrea 2009, 54), timp în care ar fi „discutat de zeci de ori despre filosofie și artă” (Pandrea 2009, 241). Parte din discuții este reprodusă de Pandrea utilizând ghilimelele (v. Pandrea 2009, 134-138), citare care de asemenea pune la îndoială autenticitatea celor relatate. Se revine astfel la ideea de adevăr și la relativitatea acestuia în scrierile intime și (auto)biografice. În ce măsură, la mai bine de două decenii de la ultima întâlnire, putea Pandrea să-și aducă aminte dialogurile purtate pe cale orală cu sculptorul român? Care este impactul pe care *uitarea*, fie ea inevitabilă sau voită (v. Simion 2008, 29), l-a avut asupra redactării studiului monografic? Toate aceste întrebări însă, în lipsa unor surse de documentare adjuvante, rămân fără răspuns.

Totuși, inserțiile memorialistice au un rol important în demersul pandrist, deoarece ele susțin una dintre tezele principale pe care acesta le enunță și anume localismul care caracterizează atât viața, cât și opera lui Brâncuși. Conform lui Petre Pandrea, Brâncuși ar fi fost puternic atașat de tot ceea ce reprezintă regiunea Olteniei,

¹ Ovidiu Șandor și Doina Lemny, *dialog despre Brâncuși*, în „A List Magazine”, 18 august 2023, <https://www.alistmagazine.ro/lifestyle/ovidiu-sandor-si-doina-lemny-dialog-despre-brancusi/>, accesat ultima dată la 13.06.2024.

fiind un descendent al spiritului pandur al lui Tudor Vladimirescu. Dacă în primul volum al trilogiei, *Brâncuși, amintiri și exegeze*, Pandrea se concentrează pe alternarea poveștii de viață a lui Brâncuși cu diverse comentarii pe marginea faptelor relatate și perspective critice asupra operei, sprijinindu-se pe propriile amintiri, romanul biografic al lui Peter Neagoe, monografiile Carolei Giedion-Welcker și a lui Ion Jianu, în cel de-al doilea volum, *Brâncuși, Pravila de la Craiova*, accentul cade pe această latură localistă.

Explicând evenimentul istoric care a premers nașterii lui Brâncuși, Revoluția lui Tudor de la 1821 și arătând că pandurii au făcut parte „din clasa socială a moșnenilor olteni” (Pandrea 2010a, 37), al cărei descendent este sculptorul, Pandrea ajunge încă din 1928, după cum el mărturisește, la concluzia că Brâncuși „reprezintă fenomenul moșnean din patria mea mică, Oltenia, și pe ultimul pandur al Domnului Tudor” (Pandrea 2010a, 39), pe care o rectifică la momentul redactării studiului, creându-și oportunitatea de a prezenta încă o coincidență care să pună în lumină *oltenismul universal*. Astfel, pandurii lui Tudor ar fi avut o continuitate prin soldații din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, din Diviziile Horia, Cloșca și Crișan, comandate de generalul Nicolae Cambrea, originar tot din Hobîța lui Brâncuși. Pandrea continuă cu o analiză a fondului balcanic și carpatin din care „a ieșit artistul Constantin Brâncuși” (Pandrea 2010a, 48) și identifică influența stilului de viață, ghidat după un „decalog local” (v. Pandrea 2010a, 50-51), asupra operei sculptorului. Prin urmare, prima parte a vieții, petrecută acasă, în Oltenia, a făcut din Brâncuși, spune Pandrea, „un stoic oltean” (Pandrea 2010a, 75), auster, frugal, care și-a expus filosofia în simplitatea traiului și a formelor sculpturale: „Brâncuși [...] a exprimat viziunea plastică a omului oltean” (Pandrea 2010a, 98).

Și cele trei valori universale, binele, adevărul, frumosul, și-ar avea reprezentările, pentru Brâncuși, în același spațiu arhaic: „Brâncuși a adus răspunsuri exacte: binele, adevărul și frumosul sunt elemente și fapte spuse de doctrina străbunilor mei rurali din Gorj.” (Pandrea 2010a, 197).

Perspectiva nu este nicidecum nouă. Deși este o scriere de maturitate, *Pravila de la Craiova* reia *ad litteram* mare parte din ideile expuse în 1941, în *Portrete și controverse* (v. Pandrea 1945, 95-174), semn că Pandrea a rămas constant în ceea ce privește admirația față de „patria lui Brâncuși” (Pandrea 1945, 99).

Oltenia este, de altfel, catalizatorul legăturii dintre Brâncuși și Pandrea, pe care acesta din urmă încearcă să o expună. Atașamentul sculptorului față de folclorul regional este surprins și de alți cercetători, precum Doina Lemny, care identifică în notele de atelier „istorioare în tradiția Olteniei sale natale” (Lemny 2005, 45). Pentru memorialist, însă, Brâncuși este înainte de toate oltean, iar vorbind despre olteni, Pandrea utilizează adeseori persoana I plural. *A fi oltean* înseamnă, în opinia mandarinului valah, „a fi ceva distinct de alți oameni” (Pandrea 2010a, 100), deoarece regiunea este „marea realitate a României și rezervorul de energie de unde se aprovizionează în mod constant” (Pandrea 2010a, 100) cu mari nume ale culturii. Universalitatea spiritului oltenesc în care acesta crede și, implicit, oscilațiile centru-

periferie se remarcă prin comparațiile cu spiritul francez, german sau spaniol (v. Pandrea 2010a, 110-111), din care rezultă dualitatea caracteristică tuturor.

În cazul Olteniei, se remarcă o fuziune între arhaismul oltean și curente de modernism capitalist, care își atinge deplinătatea în melanjul dintre formele arhaice și modernismul artistic revoluționar brâncușian (Pandrea 2010a, 121). Chiar și europenizarea sculptorului este datorată originilor: „Apropierea de Europa Centrală și experiența supunerii sub austriece au fost alți doi factori obiectivi de europenizare” (Pandrea 2010a, 123). De altfel, *discuțiile lui Pandrea cu Brâncuși*, despre care vorbește și în cel de-al treilea volum al trilogiei, juxtapun constant Oltenia și Europa:

„În nopțile de conversații [...] am evocat Oltenia și Europa, Jiul și Sena, protoistoria provinciei noastre și Indiile lui Tagore, având comună, probabil, rețeaua misterioasă a ancestralității, dar, mai ales, punctul de plecare regional și traiectoria universală nezăgăzuită de pseudo-dogme istorice.” (Pandrea 2010b, 41).

Despre Brâncuși ca avatar al lui *homo europaeus* vorbește și Grațiela Benga, care subliniază capacitatea lui Brâncuși de a echilibra polaritățile, dar fără a le suprima, căci, spre deosebire de prototipul conturat de Jaspers, Brâncuși a căutat ieșirea din timp, devenind, totodată, un prototip al lui *homo semnificans* (Benga 2005, 120-122).

Din punctul de vedere al lui Pandrea, această dialectică nu se realiza doar la nivelul creației, ci și la nivel comportamental. Utilizând un fragment din memoriile lui Dimitrie Gusti, este prezentat un episod în care, deși își respingea originea oltenească, Brâncuși ar fi pus invitaților „cântece și jocuri oltenești” (Pandrea 2010a, 124). Brâncuși devine astfel *oltean și european*, aidoma biografului său (v. Pandrea 2011, 231), de unde putem deduce că în studiul lui Pandrea se produce, de fapt, un joc (auto)biografic. Discursul lui Pandrea despre Brâncuși este, de fapt, despre sine și „despre fantasmalele sale” (Simion 2006, 42). Realitatea prezentată este una proiectată. Trecând prin propriul filtru *istoria brâncușiană*, Petre Pandrea face din Brâncuși o proiecție a sa, transformându-l într-un *alter ego*. Relevant în acest sens este și dialogul pe care cei doi l-ar fi purtat despre tatăl lui Petre Pandrea, pe care, deși nu l-a cunoscut, Brâncuși l-ar fi ținut minte din perioada adolescenței, când lucra la tejgheaua unei crâșme din Craiova, iar Ion Pandrea, „Neica Ioniță”, îi era client. Discuția continuă cu un portret al bărbatului, pe care Constantin Brâncuși îl realizează cu ajutorul unor completări din partea autorului (v. Pandrea 2010a, 205-206). Dacă Brâncuși și-l amintea cu adevărat pe tatăl lui Petre Pandrea nu putem ști, însă părți ale portretului realizat, atribuit lui Brâncuși, pun în lumină implicarea emoțională a scriitorului:

„Brâncuși: Neica Ioniță purta căciulă de astrahan și o scurtă neagră cu blăniță [...] Fruntea boltită, ochi verzi strălucitori, scăldați în ironie și duioșie, mustața prea lungă și groasă, gura carnoasă roșie, bărbița ușor despicată (*le menton*), fiindcă-și rade barba.” (Pandrea 2010a, 206).

Putem vorbi, astfel, despre o *autobiografie indirectă*, conturată atât prin preexistența ei în memorii, drept „celulă germinativă care circulă și se combină” (Simion 2008, 50), cât și prin această reflectare a biografului în protagonist. De altfel, conturarea „unui răscolitor autoportret” este remarcată și de către Ștefan Dimitriu, acesta punând-o însă pe seama contextului și a condițiilor istorice în care studiul a fost construit, care presupunea necesitatea unui dialog cu sinele (Dimitriu în Pandrea 2009, 5).

Între paradigme

Insertia autobiografică este aspectul principal care îl diferențiază pe Pandrea de alți biografi ai lui Brâncuși ai vremii, deoarece, notează scriitorul, la momentul redactării studiului, nu existau „nici catalogul exhaustiv și nici biografia sa strict cronologică”, deci clasică, pe care o consideră „și foarte greu de realizat”, ținând cont de extinderea acesteia în timp și spațiu: 81 de ani și patru continente (Pandrea 2010a, 235)¹. Astfel, mai toate scrierile legate de biografia lui Brâncuși pornesc de la „<povestirile> lui [n.n. sau cu] Brâncuși”, nu doar romanul biografic al lui Peter Neagoe sau memoriile lui Marcel Mihalovici, pe marginea cărora face câteva observații Doina Lemny (Lemny 2005, 183), însă, cu siguranță că niciunul dintre studiile care urmăresc viața și opera sculptorului nu se concentrează într-o așa mare măsură asupra autorului. Un alt aspect pe care Pandrea îl „reproșează” studiilor dedicate lui Brâncuși și care nu surprinde, având în vedere viziunile de stânga ale lui Pandrea și admirația pentru critica sociologică a lui Gherea și a lui Ibrăileanu, este ignorarea dimensiunii biografice, etice și sociologice, în favoarea esteticii (Pandrea 2010a, 235). De altfel, perspectiva este păstrată și în studiile mileniului trei. Doina Lemny amintește despre imposibilitatea separării parcursului biografic de operă: „adevărata biografie a lui Brâncuși se află în opera sa” (Lemny 2005, 13). Cu toate acestea, nu putem spune că dimensiunea sociologică este complet ignorată de studiile și biografiile de dată mai recentă.

Urmărind evenimentele „importante din evoluția sa artistică” (Lemny 2005, 14), Doina Lemny, precum Pandrea, dedică unele capitole relațiilor lui Brâncuși cu alți artiști europeni, cu diverși compatrioți, dar și femeilor din viața lui Constantin Brâncuși, subliniind impactul pe care acestea l-au avut în devenirea (artistică a) sculptorului, lucru pe care îl face și Sanda Miller, bazându-se, printre altele, și pe studiile cercetătoarei franco-române. Ceea ce Pandrea face în plus este că acesta vorbește și despre *inamicii* lui Brâncuși, adică despre acele persoane care l-au calomniat pe Brâncuși după moartea acestuia, prezentându-l „ca pe un cioban incult din Carpați” (Pandrea 2010b, 149).

¹ Observațiile lui Petre Pandrea pornesc de la interesul acestuia pentru un așa-zis volum semnat de Brâncuși, *Un barbare en Asie*, despre care Alexandru Piru vorbește într-un articol din Revista *Ramuri* și în posesia căruia Pandrea nu reușește să intre, observând, totodată că el nu este menționat nici în cele mai importante volume și articole dedicate sculptorului. În fapt, tindem să credem că Alexandru Piru îi atribuie lui Brâncuși volumul lui Henri Michaux, reeditat în 1945 (v. Piru 1967, 4).

Totuși, deși consideră arta „o marfă oarecare” (Pandrea 2010b, 284), Petre Pandrea nu lasă la o parte esteticul, căruia îi dedică un volum întreg. Astfel, pe parcursul studiului scriitorul realizează numeroase interludii intitulate *Exegeză*, scrie despre metoda tăierii directe, despre materialele utilizate și inserează *Câteva fișe plastice*, în care analizează sculpturile lui Brâncuși (v. Pandrea 2009, 179-181). Cea mai discutabilă și discutată exegeză este cea referitoare la *Măiastra*, căreia îi (re)confirmă originea în folclorul autohton și prin care își reîntărește perspectivele localiste. Pandrea restrânge originea din basmele românești, la care trimite, de pildă, Lemny în volumul său (v. Lemny 2005, 68), la o legendă oltenească, „despre pasărea-fără-somn, pasăre care-vrea-să-se-facă-om” (Pandrea 2010a, 103) ce sugerează „aspirația arzătoare a omului spre infinit” (Pandrea 2010a, 103). Izvorul în care își are originile geneza *Măiestrei* i-ar fi fost mărturisit de Brâncuși însuși (Pandrea 2009, 163), iar acesta l-a expus în din 1945, în *Portrete și controverse*, astfel încât Pandrea elimină celelalte perspective, invocând autenticitatea dialogurilor redată ca factor determinant în poziționarea față de această problematică (Pandrea 2009, 163). Cu toate acestea, așa cum am văzut și cazul lui Lemny, pentru Miller, există de asemenea o legătură între sculptură și personajul de basm, însă „geneza acesteia rămâne obscură”¹ (Miller 2010, 65).

În ceea ce privește cronologia, cu toate că optează pentru realizarea studiului său „prin evocări, cu tehnică de mozaic și largă frescă, refuzând sistematizarea artificioasă” (Pandrea 2010a, 92), Pandrea reușește să (re)construiască parcursul biografic al lui Brâncuși. Ba mai mult, în încercarea de sistematizare a *etapelor vieții* lui Brâncuși (v. Pandrea 2010b, 308-319), Petre Pandrea își suprapune adeseori cronologia cu cea a Doinei Lemny dintr-un demers similar, cu care se completează. Astfel, putem spune că Petre Pandrea depășește limitele biografiei și reușește prin tehnica mozaicului să (re)compună, în mintea lectorului, cu mici erori, dar într-o manieră originală, viața lui Brâncuși.

Concluzii

Trilogia brâncușiană constituie un mozaic (auto)biografic, în care autorul său îmbină propriile memorii, diverse informații bazate pe sursele bibliografice avute la dispoziție, dar și observații personale, spre a contura un portret nuanțat al lui Constantin Brâncuși, care pune în evidență legătura sa cu spațiul natal. Pandrea încearcă astfel să-l plaseze pe Brâncuși într-un peisaj cultural mai amplu, care se caracterizează prin dinamica dintre localismul oltean și universalism, care nu reprezintă paradigme contrapunctice, ci juxtapuse.

Deși reușește să (re)construiască parcursul biografic al lui Brâncuși, întâlnindu-se cu alte studii dedicate sculptorului, veridicitatea lucrării poate fi pusă la îndoială, având în vedere adevărul relativ al scrierilor intime, dar și absența unor dovezi care să confirme anumite episoade relatate de Pandrea. Rezultatul pe care Pandrea îl obține

¹ Traducerea mea. În original: “its genesis remains obscure”.

reiterează *iluzia biografică* a reprezentării neutre, prin adăugarea unui plus de subiectivitate, prin care *Trilogia brâncușiană* devine mai degrabă o scriere care se folosește de biografia sculptorului pentru a-l pune în lumină pe cel care o redactează.

Așadar, *Trilogia* devine un exemplu al tensiunii dintre factual și ficțional, care nu îi diminuează valoarea culturală, ci mai degrabă o reliefează ca pe o operă intermediară între memorialistică și analiză artistică. Această tensiune ar trebui însă avută în vedere în orice încercare de a o utiliza ca sursă bibliografică primară despre Brâncuși și opera sa.

Referințe bibliografice

- Benga, Grațiela. 2005. *Mircea Eliade. Căderea în istorie*. Timișoara: Editura Hestia.
- Bourdieu, Pierre. 2017. *The Biographical Illusion (1986)*, in Hemecker, W., Saunders, E. (ed.), *Biography in Theory: Key Texts with Commentaries*. Berlin, Boston: De Gruyter, p. 210-216. <https://doi.org/10.1515/9783110516678-036>.
- Ferrarotti, Franco. 2003. *On the Science of the Uncertainty: The Biographical Method in Social Research*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Lexington Books.
- Kessler-Harris, Alice. 2009. *Why Biography?*, in "The American Historical Review", 114, nr. 3, p. 625-630, disponibil online: <http://www.jstor.org/stable/30223924>, ultima accesare la 10.11.2024.
- Lemny, Doina. 2005. *Constantin Brâncuși*. Traducere din limba franceză de Luminița Poțorac. Iași: Editura Junimea.
- ***. 2023. *Ovidiu Șandor și Doina Lemny, dialog despre Brâncuși*, in „A List Magazine”, 18 august, disponibil online la <https://www.alistmagazine.ro/lifestyle/ovidiu-sandor-si-doina-lemny-dialog-despre-brancusi/>, accesat ultima dată la 13.06.2024.
- Miller, Sanda. 2010. *Constantin Brancusi*. London: Reaktion Book.
- Pandrea, Petre. 1945. *Portrete și controverse*. Vol. I. București: „Bucur Ciobanul” S.A.
- Pandrea, Petre. 2009. *Brâncuși, amintiri și exegeze: estetica lui Brâncuși*. Prefață de Ștefan Dimitriu. Ediție îngrijită de Nadia Marcu-Pandrea. București: Editura Vremea.
- Pandrea, Petre. 2010a. *Brâncuși, Pravila de la Craiova: etica lui Brâncuși*. Prefață de Ștefan Dimitriu. Ediție îngrijită de Nadia Marcu-Pandrea. București: Editura Vremea.
- Pandrea, Petre. 2010b. *Brâncuși, amicii și inamicii: sociologia lui Brâncuși*. Prefață de Ștefan Dimitriu. Ediție îngrijită de Nadia Marcu-Pandrea. București: Editura Vremea.
- Pandrea, Petre. 2011. *Memoriile mandarinului valah: jurnal (1954-1956)*. Prefață de Ștefan Dimitriu. Ediție îngrijită de Nadia Marcu-Pandrea. București: Editura Vremea.
- Piru, Al. 1967. *Caracter provincial – caracter național: o relație dialectică*. in „Ramuri”, anul 4, nr. 2, 15 februarie 1967, p. 3-4.
- Simion, Eugen (coord.). 2006. *Dicționarul general al literaturii române*, vol. 5: P-R. București: Editura Univers Enciclopedic.
- Simion, Eugen. 2008. *Genurile biograficului*. Vol. I. București: Fundația Națională pentru Știință și Artă.